

JIŘÍ MAHEN

Jiří Poláček

Dne 22. května 1939 naše kultura ztratila pozoruhodnou mnohostrannou osobnost, jež zanechala své stopy především v Brně, ale v mnohém měla význam celonárodní. Je až k nevíře, čím vším se Mahen zabýval a do kolika oblastí zasáhl: vedle činnosti básnické, prozaické a dramatické působil jako pedagog, novinář, knihovník, divadelní režisér a dramaturg, zajímal se o výtvarné umění, byl vášnivým rybářem i velkým znalcem a milovníkem přírody.

Narodil se 12. prosince 1882 v Čáslavi v rodině pekaře, který měl celkem třináct dětí a později se stal jednou z předloh Vančurova Jana Marhoula. Mahen, původním jménem Antonín Vančura, ve svém rodišti absolvoval obecnou školu a nižší gymnázium, vyšší gymnázium pak vystudoval v Mladé Boleslavi, kde také roku 1902 maturoval. Od podzimu tohoto roku byl studentem pražské filozofické fakulty (studoval češtinu a němčinu). Ač se na studiích protloukal dosti těžce, záhy se zapojil do literárního života.

Přispíval do Neumannova Nového kultu a satirických Šibeniček, do anarchistického listu Práce, uměleckého měsíčníku Obzory, týdeníku Svítlna či do časopisů Moderní život a Nová omladina. Už pro příspěvky do studentského periodika Genesis si vytvořil pseudonym Jiří Maheu (podle hrdiny Zolova románu *Germinál*). Chtěl pod ním publikovat i na stránkách řečeného Nového kultu, sazeč však poslední písmeno přečetl mylně - a nové příjmení bylo na světě!

V letech 1907-1908 byl Mahen suplentem na reálce v Hodoníně, další dva roky učil na obchodní škole v Přerově. Současně vyvíjel horečnou literární činnost, do níž promítal své okouzlení moravskou i slovenskou přírodou a zdejšími lidmi. V *Kapitole o předválečné generaci* (1934) o tom napsal: „*Kouzlo země bylo mocné. Skoro to vypadalo, že jsme našli konečně svou vlast a místo, kam můžeme zabloudití vždycky jako domů. Praha se ztrácela v dáli a otevírala se země na východ...*“

Učitelské povolání Mahena neuspokojovalo, a tak mu dal vale a v říjnu roku 1910 se stal redaktorem Lidových novin v Brně. Pracoval v nich až do února roku 1919, kdy přešel do redakce deníku Svoboda, v němž působil jako redaktor a externista až do roku 1936. Jako novinář tedy prožil i dobu první světové války: na rozdíl od svých generačních druhů S. K. Neumanna, Fráni Šrámka nebo Františka Gellnera nebyl na frontě (pouze strávil několik měsíců v kasárnách a poté byl propuštěn do zálohy), tíže válečných let byla však značná. Karla Mahenová to ve své vzpomínkové knize *Život s Jiřím Mahenem* (1978) dokresluje těmito slovy:

„Zkusili jsme mnoho po všech stránkách. Mahen musel dělat denní i noční noviny, redaktorů bylo málo – a plat měl stále stejný. I já v pojišťovně jsem měla mnoho práce, pracovali jsme i odpoledne až do sedmi večer. Zásobování selhalo, dlouhé fronty se tvořily hned zrána na kousek másla, na sádlo se lidé řadili již večer a byli celou noc na ulici.“

Po skončení války a vzniku samostatné republiky byl Mahen činný na mnoha místech. Vedle novinářské činnosti byl režisérem a dramaturgem brněnské činohry, vyučoval na konzervatoři a od roku 1921 hodně sil věnoval Městské knihovně v Brně (navíc byl i předsedou Spolku veřejných obecních knihovníků). V únoru roku 1939 si v dopise adresovaném Ladislavu Jiránkovi, bratru malíře Miloše Jiráka, posteskl:

„Ta knihovna je můj osud v nejlepším i v nejhorším slova smyslu. Dala mi chlebiček i několik poklidných let, ale vzala mi klidnou rozvahu a čas k práci, ke skutečné práci, kterou například je čtení. Já chtěl už napsat magistrátu, aby mě dali do penze, že musím něco číst, že už to nevydržím jenom knížky řadit... Sova a jiní knihovníci měli pomocníky, já neměl dvacet let pomalu nikoho, a to mne opravdu sráželo k zemi...“

V meziválečném období Mahen působil i jako kulturní organizátor, často přednášel a přispíval do řady různých periodik: mimo jiné se podílel na redigování časopisu Index. Nadto cestoval po Slovensku, Itálii a Francii, opakovaně pobýval u Jaderského moře. Jak známo, holdoval rybaření, psal však též odborné ichtyologické stati. Později ho zaujala entomologie a v penzi se ještě hodlal – podle svědectví Karly Mahenové – zaměřit na mineralogii!

Tyto mnohostranné aktivity ho samozřejmě vyčerpávaly; zhusta býval přepracován a stále více ho deptaly zdravotní potíže. Na konci třicátých let na něj tíživě působila i nacistická okupace a nevíra v další tvorbu. Souhrn těchto okolností ho přiměl k dobrovolnému odchodu ze života. Jeho smrt těžce zasáhla široké společenství jeho přátel, mezi nimiž byli i mnozí významní básníci, kteří na odchod tohoto tvůrce reagovali svými verši: patří k nim například Karel Toman, Vítězslav Nezval, František Halas či Jan M. Tomeš.

Mahen a ti druzí

Od studentských let se Mahen družil s mnoha známými osobnostmi. Už v Čáslavi se spřátelil s Rudolfem Těsnohlídkem (viz též publikace Josefa Dvořáka *Čtení o Mahenovi a Těsnohlídkovi*, 1941), za studií náležel k Neumannovu anarchistickému kruhu a navštěvoval jeho proslulou olšanskou vilu. Další přátelství navazoval zejména v meziválečné době, kdy se sblížil i s mladými básníky a působil na jejich tvorbu. Sám ovšem odmítal, že – jak se lze dočíst v Halasově knížce *Magická moc poezie* (1958) - uvádí začínající autory do literatury: *“Já nikoho do literatury neuvádím. Nezval a Halas jsou mými kamarády. Rozumíte-li uváděním, že na této židli v knihovně seděl nějaký básník delší chvíli, dost jich bylo...”*

Kromě Nezvala a Halase Mahen ovlivnil třeba Jaroslava Seiferta, Lva Blatného, Josefa Chaloupku nebo Bartoše Vlčka. Nezval tento vliv ve své vzpomínkové knize *Z mého života* (1959) charakterizoval takto: *„Mahenův magický vliv na mne spočíval především v tom, že mně nikdy nedával literární rady, že se vyjadřoval o poezii a o mých vlastních básních v narážkách, způsobem, který byl podnětný a jenž mě nezavazoval k žádným dogmatům.“* Dokladem těchto vztahů jsou i dedikace: Nezval Mahenovi věnoval svého *Podivuhodného kouzelníka*, Halas zase sbírku *Kohout plaší smrt*.

Mezi Mahenovy přátele lze dále řadit Bedřicha Václavka, Josefa Věromíra Plevu či výtvarníky Antonína a Linku Procházkovy, Eduarda Miléna a Josefa Kubíčka. Je nutno uvést i Vladislava Vančuru, který byl Mahenovým příbuzným (jejich dědové byli bratři), ale zpočátku si vykali a teprve později ukuli pravé přátelství. Navzájem si dedikovali svá díla (*Markétu Lazarovou*, *Požár Tater*), hojně korespondovali a – jak svědčí i uvedené vzpomínky Karly Mahenové a knížka Ludmily Vančurové *Dvacet šest krásných let* (1967) – navštěvovali se. Vančura o Mahenovi několikrát psal: například v *Poznámce o Jiřím Mahenovi* (1938) prohlásil, že *„byl moderní na přídí tradice, která se za ním šířila jako kužel,“* že *„nikdy nerozpojoval věci umění od věci života“* a že *„byl vždy básníkem, jehož díla mají sotva přízvuk určitých škol“*.

Šíří Mahenových přátelských vztahů manifestuje sborník vydaný k jeho padesátinám (*Mahenovi*, 1933) a hlavně kniha *Adresát Jiří Mahen* (1964), do níž editoři Jiří Hek a Štěpán Vlašín zahrnuli korespondenci, kterou Mahen vedl s Petrem Bezručem, F. X. Šaldou, Jaroslavem Kvapilem, S. K. Neumannem, Fráňou Šrámkem, Karlem Čapkem, Vladislavem Vančurou, Josefem Ladou, Bedřichem Václavkem, Vítězslavem Nezvalem nebo s Františkem Halasem. Svěbytné místo v ní mají dopisy, jež si Mahen vyměňoval s Josefem Ladou ve spojitosti s knihovnickým plakátem nazvaným *Braňte knihu!* Zde je malá ukázka:

„Oznamuji Ti, drahý spolutrpiteli, že se stalo velké neštěstí. V seznamu Státního nakladatelství pro školní rok 1934 až 1935 je oznámen náš plakát jako věc, která skutečně vyjde. Přitom nota bene je tam moje jméno vedle jména jakéhosi Pepíka Ládovic, jako bych já byl autorem plakátu, kerej bude asi vypadat moc krásně. Tak sem se dostal mezi slavný

vychovatele, jako je Josef Komenský a Vrána Stanislav. A zemru-li, přijdou mi jistě na hřbitov hrát Osířelo dítě s čestnou salvou. Tak dopadá člověk, který se spojí s Tebou k radostným výbojům.“

Vedle zmíněného plakátu Lada také přispěl do galerie Mahenových karikatur: nakreslil ho v typickém širokém klobouku a s dlouhým viržinkem v koutku úst. Již někdy kolem roku 1905 Mahena portrétoval František Gellner, další karikatury však většinou pocházejí až z meziválečných let. Mnozí kreslíři – například František Bidlo, Adolf Hoffmeister, Ondřej Sekora či A. V. Hrska - v nich Mahena zobrazovali jako rybáře, Jaroslav Král ho zachycoval jako knihovníka, dramaturga a redaktora Indexu, kdežto Zdeněk Guth svou karikaturou zároveň připomněl řadu Mahenových děl. Jeho podobu několikrát ztvárnil rovněž Eduard Milén.

Tvorba v množném čísle

Jiří Mahen vydal zhruba šedesát titulů, a to velice různé ražby, přičemž často užíval rozličné pseudonymy. Jako básník debutoval sbírkou *Plamínky* (1907), po níž přišel s dvacítkou osobitých villonských balad (*Balady*, 1908), kladně přijatou i dobovou kritikou (ocenili ji například Jaroslav Vrchlický či F. X. Šalda). Další dvojici básnických sbírek vydal za první světové války (*Duha*, 1916; *Tiché srdce*, 1917), po níž následovala báseň *Scirocco* (1923) a v roce 1934 sbírky *Požár Tater* a *Rozloučení s jihem*: první z nich je oslavou tatranské přírody, druhá představuje ohlédnutí za milovanými končinami u Jadranu.

Mnohem obsáhlejší je Mahenova tvorba dramatická. Z jeho raných her vyniká především *Janošík*, který měl premiéru roku 1910 v pražském Národním divadle, u soudobé kritiky se však nesetkal s velkým porozuměním; v roce 1935 ho režisér Martin Frič zfilmoval. Pozoruhodné je i *Mrtvé moře* (1918), obraz selské rebelie na Čáslavsku z roku 1778; předobrazem jeho hlavní postavy – sedláka Havelky – byl autorův praděd Jan Vančura. V téže době byla úspěšná rovněž *Ulička odvahy* (1917), vyznívající jako oslava života a bezstarostného mládí, a tragédie válečného slepce *Nebe, peklo, ráj* (1919).

Z meziválečných her stojí za zmínku komedie *Nasreddin čili Nedokonalá pomsta* (1928), předcházející tematicky podobnou hru Josefa Kainara (*Nebožtík Nasredin*, 1959), a pak vážná společenská dramata *Rodina 1933* (1934) a *Mezi dvěma bouřkami* (1938). Mahen ovšem napsal ještě dalších šestnáct her! Mimoto vydal soubor svých divadelních promluv s názvem *Před oponou* (1920), knížku *Režisérův zápisník* (1923) a několik menších prací o divadle. Jakkoli jeho dramata patří povýtce minulosti, svého času měla svůj význam, což platí i o Mahenových dalších divadelních aktivitách.

A jeho prozaická tvorba? Po souboru povídek nazvaném *Podivíni* (1907) mu vyšel známý román *Kamarádi svobody* (1909), přibližující soudobou mladou generaci. Druhý román k němu Mahen přidal až za dvacet let: bylo to *Nejlepší dobrodružství* (1929), jež je situováno do Brna a přináší dobově příznačnou generační konfrontaci. Po *Kamarádech svobody* přišel svazek sta různorodých próz s názvem *Díže* (1911), oceňovaný jako „*klasický doklad impresionismu v próze*“ (Vítězslav Nezval). Pominout nelze ani knížky pro děti (*Její pohádky*, 1914; *Dvanáct pohádek*, 1918), ale ani svébytnou knihu *Měsíc* (1920), u níž zmíněný Nezval ocenil „*krajní interpretování skutečnosti fantazií*“; dnešní čtenář má k dispozici její reedici z roku 1997, doplněnou obsáhlou studií Milana Suchomela.

Nejnámějším Mahenovým prozaickým dílem je *Rybářská knížka* (1921), soubor „*vzpomínek, poznámek, nápadů a povídek*“, zatímco trojice titulů z roku 1924 se už z obecného povědomí vytratila: tvoří ji *Hercegovina*, *Knížka o čtení praktickém* a *Knihy o českém charakteru*. Pozornost zasluhuje zejména třetí spis, obsahující mnoho trefných postřehů leckdy až aktuálního rázu („*Některé české modly samy se vysouvají každým rokem nad okolí, aby se zdály býti nenahraditelnými pro určitá křesla a určité obory, a jsou čeští*

*lidé, kteří to ani nepozorují...“); jeho reedice by byla vítaným činem! Záslouhou známého brněnského divadla stále není zapomenuta *Husa na provázku* (1925), svazek šesti filmových libret inspirovaný cirkusem, filmem a moderním divadlem. Naopak povídkové sbírky z třicátých let (*Člověk ve všech situacích*, 1930; *Povídky a kresby*, 1931; *Toulky a vzpomínky*, 1931) jsou už zapadlé...*

Odkaz Jiřího Mahena, detailně zhodnocený v monografii Štěpána Vlašína (*Jiří Mahen*, 1972), dnes v Brně připomíná nejenom Mahenovo divadlo či Knihovna Jiřího Mahena, nýbrž i Mahenův památník. Vznikl roku 1992 v někdejší Mahenově vile jako detašované pracoviště uvedené knihovny a zároveň umožňuje konat různé literární pořady (přednášky, besedy se spisovateli, autorská čtení). Sídlí tu i Společnost Jiřího Mahena, jejímž předsedou byl Ludvík Kundera a po něm jím je Jiří Poláček. Společnost vydává jednou ročně zpravodaj *Milíř*. Jeho název byl inspirován textem z uvedené knížky *Díže: „Jsem milíř, který v lesích dýmá...Doutnám uvnitř neustále...“*